

OSMANLI DEVLET YÖNETİMİNDE ESKİ YERİNE ONLARA BAKMAK YA DA BATILILAŞMAYA BAŞLARKEN DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ ARAYIŞLARI*

Yrd. Doç. Dr. Tekin AVANER

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
tekinavaner@yyu.edu.tr

Özet

Osmanlı, cihana hükmeden devlet ve toplum yapısıyla muazzam bir yönetim sentezi kurmayı başarmıştır. Ancak kurduğu bu düzen tarihsel süreçte değişim dinamiklerine uyum sağlayamamış ve devlet ıslahat, restorasyon veya revizyonla ayakta kalmaya çabalamıştır. Devlet adamları kadim düzene dönmekle, düşmanından almak arasında kalmış ve ekonomik-toplumsal örgütlenme tarzının küresel başatlığı karşısında nasihatnameler ile sefaretnameler arasında çözüm arayıp durmuşlardır. Bu mücadele ikincinin lehine sonuçlanmış ve Osmanlı kendini batılılaşma serüveni içinde bulmuştur. Bu süreç yazıda uzun 19. Yüzyılı hazırlayan etkenlerle birlikte ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Nasihatname, sefaretname, ıslahat, Osmanlı Devleti

LOOKING AT “THEM” INSTEAD OF THE ANCIENT OR SEARCHING THE CHANGE OF THE ORDER AS OF THE WESTERNIZATION IN THE STATE ADMINISTRATION IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The Ottomans succeeded in establishing a marvellous administrative synthesis with their dominant state and societal structure in the world. This order, however, was not able to adapt to the changing dynamics in the historical process, although the state struggled to survive with reform, restoration and revision. The statesmen vacillated between turning back to the ancient and imitating the enemy; hence, they sought solutions between

nasihatnames (book of advice) and *sefaretnames* (ambassador's report) in the face of the global dominance of the mode of the organization of the socio-economic sphere. This struggle resulted in favour of the latter and the Ottoman Empire found itself in the Westernisation adventure. This process is tackled in this paper along with the factors that prepared the long nineteenth century.

Key Words: *Nasihatname* (book of advice), *sefaretname* (ambassador's report), reform, Ottoman Empire.

Modern devlet düzeninin de oluştuğu Avrupa'daki gelişime 17. yüzyıldan itibaren bakıldığında ekonomik, dinsel ve siyasal gelişmelerin varlığı öne çıkmaktadır. Nitekim Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biri olarak nitelendirilen ve Avrupa'da 1618–1648 yılları arasında süren 'Otuz Yıl Savaşları'nın sonucunda; Almanya, yaklaşık 300 devletçikten oluşan parçalı bir görünüm alırken, Fransa, bir bütünlük sağlamıştır. Ayrıca Protestanlar bu savaştan üstünlük elde ederek çıkmıştır. 1648 tarihli Vestfalya Barışı ile din yerine, devlet, savaş ve iktidar sorunları tartışılmaya başlanmış, kilisenin gücü sınırlandırılmış ve Protestanlık ile Kalvinizm geçerli dinsel inanışlar haline gelmiştir. Kutsal Roma İmparatorluğunun parçalanmış olduğu kabul edilerek Hollanda ve İsviçre bağımsızlık noktasında kazanım elde etmişlerdir. (Baykal, 1988: 72-74; Sander, 2001: 99-101)¹ İngiltere ise, 1649–1660 yılları arasında Cromwell'in askerî diktatörlüğü altında önce denizlerde sonra da sömürge ticaretinde üstünlüğü ele geçirmiştir.² Ülkede 1689 tarihli Haklar Beynamesi ile parlamento ile kral arasında ilişkiler düzenlenmiş ve kralın

* Bu çalışma 2009 tarihli "Kamu Yönetiminde Reform: Bağımlılık Bağlamında Reformun Antropolojisi" Başlıklı doktora tezinin güncellenmiş halidir.

¹ Gönlübol'a göre, Vestfalya ile derebeylik sisteminden millî devlet sistemine geçiş gerçekleşmiştir. Eski düzendeki imparator ile siyasi birimi teşkil eden prenslikler ve devletler arasında hiyerarşik ilişkiler ortadan kalkmıştır. Bu dönemden sonra Papa ve İmparator, kuvvetlerini kaybetmişler ve 'yeni dünya düzeni' içinde "her biri kendi ülkesi içinde egemen haklara sahip, birbiriyle eşit statüde olan ve dış kontrolden uzak bulunan birimlerin bir arada bulunduğu yeni bir düzen kurulmuştur. Egemen devletlerin üstünde bir kuvvet kalmamıştır. Bunun yerine, bütün Batı-Avrupa devletlerinin tek bir siyasi sistem teşkil ettiği fikri kaim olmaya başlamıştır. Bu yeni sistemin temelleri egemenlik kavramı ve kuvvet dengesi esasları üzerine oturtulmuştur." (Gönlübol, 1975: 12 ve15)

² Böylece İngiltere'nin serbest ticaret uygulamaları ve ideolojisi tek yanlı bir biçimde uygulanmaya başlamış ve bu durum serbest ticaret emperyalizmi ile sonuçlanmıştır. Arrighi'ye göre, çok taraflı bir ticaret rejimi ancak 1860'ta, İngiltere ile Fransa arasında Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlamış ve 1879'da 'yeni' Alman korumacılığının başlamasıyla bu ticaret rejimi bütünüyle sona ermiştir. (Arrighi, 2000:94-95)

yetkileri sınırlandırılmıştır. Yedi Yıl Savaşları ardından imzalanan 1763 tarihli Paris Barış Antlaşması sonucunda ise İngiltere, sömürgeciliğin en büyük gücü haline gelmiş ve Kanada, Amerika ve Hindistan üzerinde önemli hükümlerlik hakları elde etmiştir. Ancak 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde savaşlar nedeniyle maliyesinde yaşadığı sarsıntılar sonucu ABD'deki sömürgelerini de kaybetmiş bulunmaktadır. (Armaoğlu, 1999: 5-8)

19. yüzyıla gelindiğinde ise, Napolyon sonrası (1815 sonrası) dönemde yeni bir düzen kurulduğu görülmektedir. Bu dönemin temel özellikleri şunlardır; “... özellikle 1840’lardan sonra olmak üzere, entegre bir global ekonomik gelişme, ulaşım, iletişim alanlarında geniş ölçekli gelişmeler, sanayi teknolojisinin bölgelerarası aktarımının hızlanması, imalat verimliliğinde büyük artışlar, tarıma elverişli yeni toprakların ve yeni hammadde kaynaklarına duyulan gereksinimin artması, serbest ticaret ve uluslararası uyum anlayışının hakim olması.” Başta Sanayi Devrimi olmak üzere ortaya çıkan tüm bu gelişmeler sonunda Avrupa ve ABD atılım sağlarken, diğerleri gerilemiştir. (Kennedy, 1996: 169 ve 174) Osmanlı ise süreci ıslahat arayışları içinde yaşamıştır.

A. Osmanlı Devlet Yapısı ve Değişim

Devletin yeniden kuruluşunda, kurum ve kuralların yeniden belirlenmesinde Sultan II. Mehmet (Fatih, 1451-1481) dönemi, bir doruk noktasıdır. Ancak kurum ve kuralların uygulanması anlamında içselleşmenin kendisinden sonraki sürece ihtiyaç duyacağı da açıktır. Bu durumda siyasal düzlemde II. Bayezid (1481-1512), I. Selim (Yavuz, 1512-1520) ve I. Süleyman (Kanuni, 1520-1566) dönemleri devletin hem kurum ve kurallar³ olarak oturmasına hem de imparatorluk biçiminde yayılımının doğal sınırlarına ulaşmasına yönelik evreyi ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan I. Süleyman döneminin hem dışarıda hem de içeride özel bir öneminin olduğu bilinmektedir.⁴ Bu özel önem, bu çalışmanın ıslahat/reform temelinde

³ ‘Kanunname’nin, örf mefhumundan hareketle açıklanması gerektiğini işaret eden bir çalışmada, 16. yüzyılda ‘örf’ün, “*dini hukuk haricinde Sultanın iradesinden doğmuş kanunlar*” anlamına geldiği ifade edilmektedir. (Anhegger ve İnalçık, 2000: 1x)

⁴ Sözgelimi Imber’e göre, “*yalnız Batılılar I.Süleyman’ı ‘muhteşem’*” olarak nitelememişler, Osmanlılar da onu padişahların en büyüğü olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Kanuni’nin ölümünü izleyen dönemde önceki döneme dönüş fikri hızla oluşmaya başlamıştır: “... on beş yirmi yıl içinde onun iktidarda olduğu döneme, kaybedilmiş altın çağ anlamında özlemle bakmaya ve Süleyman döneminde oluşmuş normların yeniden kurulmasını,

bozulmanın anlamlı olarak saptandığı ve dile getirildiği bir milat arayışının da karşılandığı bir dönem olması bakımından anlamlıdır.

Devletin esas karakterleri bakımından ‘hakiki’ kurucusunun II. Mehmet olduğu saptamasında esas karakterlerden kasıt Anadolu ve Rumeli’de oluşan ‘merkeziyetçi mutlak imparatorluk’tur. II. Mehmet, bunu, bir yandan şahsında İslâm, Türk ve Bizans hükümdarlık geleneklerini birleştirdiği padişah tipiyle diğer yandan aldığı radikal önlemler sayesinde gerçekleştirmiştir. Yeniçerilerin sayısını arttırmış ve sınır bölgelerini sıkı kontrol altına almıştır. Ayrıca bu dönemde toprağın devlet tarafından kontrolü daha sıkı kurallarla sağlanmıştır. (İnalçık, 2001: 622-623)

I. Selim dönemine gelindiğinde bu dönemin fütuhat sonuçları, devletin ‘çiftçi unsura dayanan merkezi karakterini’ pekiştirmiştir. Ancak aynı dönemde ‘gaza fikrine dayanan hilafet anlayışı’, devletin şer’î ve örfî ikiliğinde şeriatın güçlenmesini sağlamış ve şeyhülislamın idarede ve kanunların hazırlanmasındaki etkileri artmaya başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan düzenlemelerin arkasındaki isim hukukçu da olan Ebu’s Suud Efendi (yakl. 1490–1574)’dir. Imber’e göre 17. yüzyılın başlarından itibaren, hukuksal düzenlemelerin önemi anlaşılmaya ve I. Süleyman döneminde Ebu’s Suud’un ‘seküler’ hukuku şeriatla uyumlu hale getirdiği ve neticede ideal bir İslâmî hukuk sistemi yarattığı ileri sürülmeye başlanmıştır: “Osmanlı’da seküler hukukun genel adı, hem tek bir kural hem de bütün seküler hukuk anlamına gelebilen ‘kanun’du. Hukuk kodu için kullanılan terimse, ‘kanun kitabı’ anlamına gelen ‘kanunname’ydi. Osmanlı geleneğine göre Ebussuud’un şeriata uyumlu hale getirdiği söylenen, işte bu kanundur.” (Imber, 2004: 1 ve 62) İzlenen cihanşümül politikalar ise ağır bir yük olarak devletin içyapısında kendini göstermiş, nüfus ve gelir yapısı oldukça hareketli sürece tabi olmuştur. Büyük coğrafi keşifler henüz 16. yüzyılda devlet için yıkıcı etkilere neden olmuş değildir. Bu dönemde İran’la yapılan ipek ticareti devletin önemli gelir kalemlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Kültürel gelişmeler bakımından yabancı kültürlerin önemsendiği, bilinçli kültür aktarımlarının yapıldığı ve dışarıdan bilim adamı ve sanatkâr getirilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır. Devletin sosyal ve siyasal yapısı gelişim bakımından doruk noktasını bu dönemde yaşamaktadır. (İnalçık, 2001: 624-629)

Bu hareketlilik, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar süren büyük bir bunalımın hazırlayıcıları olarak da görülebilir.

---

siyasal aygıttaki tüm hastalıkların ilacı olduğunu düşünmeye başlamışlardır.” (Imber, 2004: 1)

Nüfus artışı, askerî teknikteki değişme ve gümüş bolluğu, devletin klasik askerî ve malî düzeninde önemli sarsıntılar yaratmaya başlamış ve klasik devlet kurumları bozulmaya başlamıştır. Çeşitli savaşlar, sürecin olumsuzluğunu arttırıcı niteliktedir. Nitekim 1578–1639 arasındaki İran’la yapılan savaşlar, Azerbaycan ve Şirvan’ın istila ve işgalleri devletin askerî ve malî düzeninde yıkıcı etkiler ortaya çıkarmıştır. 1593–1606 Avusturya savaşları ise tımarlı sipahi yerine tüfekli asker kullanılmasını zorunlu kılmış ve askerî kuvvetlerin dağılımında yeniçerilerin (1527’de 788 kişi, 1610’da 37.627 kişi) ve Anadolu’daki ücretli askerlerin sayısı artmış, bu askerler savaşlar sonrasında Anadolu’yu haraca kesmeğe başlayarak, Celali isyanlarının temelini oluşturmuş ve toplum-devlet gerilimini arttırmış, huzurun tesis edilmesi güçleşmiştir. 1590 yılından itibaren hazineye sürekli büyük açıklar verilmeye başlanınca da, bu açıklar vergilerin arttırılması ile giderilmek istenmiş, toplumsal (reaya) huzursuzluk had safhaya çıkmıştır. Hazinesinin Avrupa’dan akan ucuz gümüş karşısındaki durumu ise bu gelişmelerin katalizörü durumundadır. Ucuz gümüş akını tımar rejiminde, vergi sisteminde ya da yeniçeri ayaklanmalarında önemli olumsuz etkiler yaratmıştır. Tımar rejimi yerine ateşli silahlarla donatılmış ücretli bir ordu ve nakdî vergilere dayalı merkezi bir hazine sistemi inşası gereği ortaya çıkmıştır. Ancak devlet, sistemin inşası için gerekli elverişli şartları sağlayamamış, mevcut durum, Batı Avrupa paraları ve merkantilist sistemin güdümünde bir ekonomik yapıya evrilmiştir. Evrim sürecinde, uzun ve masraflı savaşlar, Anadolu’nun yıkıcı kargaşa ortamı ile birlikte devletin önce duraklama sonra da gerilemesine yol açmıştır.⁵

Osmanlı devlet teşkilatına bakıldığında mülki bölümlenmenin köy, kaza, sancak ve beylerbeylik şeklinde idari ve askerî karakter taşıdığı görülmektedir. Reaya da üç sınıfa ayrılarak dirlik, vakıf ve mülk reayası olarak bölümlenmiştir. Reaya’nın davalarına kadılar bakmaktadır. Köyler birleşerek kazaları oluşturmakta ve kazalarda düzenin sağlanmasında subaşılardan sorumlu tutulmaktadır. Davalara yine kadılar bakmaktadır. Toprağın idaresi ise, ‘*haraci, öşri ve emiri*’ olarak üç kısma bölünmüştür. (Uzunçarşılı, 2003: 503-504)

Yeni durumda idare açısından ortaya çıkan en temel özelliklerden biri, merkezi otoritenin eyaletlerde zayıflamış olmasıdır. Bu durum idari bünyede de zayıflamaya neden olmuş ve adem-i

⁵ İnalçık, bu durumun devleti 18.yy’da ‘hakiki’ bir feodalleşmeye götürdüğü düşüncesindedir. Ayanlar, sürecin başlıca aktörlerdir. (İnalçık, 2001: 630-639) Ergenç de bu dönemi “post-klasik” olarak nitelendirmektedir. (Ergenç, 1988: 667-683)

merkeziyetçi eğilimler hızla gelişmiştir. Öncelikle Anadolu'ya Celali isyanları için gönderilen valiler ve adamları ile kapıkulu mensupları keyfi uygulamalara girişmişler ve halktan keyfi paralar toplamaya başlamışlardır. Halk ile hükümet arasında aracı sayılan nüfuzlu kimseler asker ve vergi toplama konusundaki önceki üstlendikleri rollerin yanında, aynı konularda yeni roller üstlenmiş, yeni yetkilerle donatılır olmuştur. Ayan ve eşrafın artan bu rolü, tefecilikle işgal eden bu kesim için kadı başkanlığında oluşan bir heyette yer almalarını sağlamış ve bu heyetin rolü artan vergi geliri ihtiyacı karşısında iltizam yoluyla yetkilerinin artması sonucunu doğurmuştur. Mukataa toprakları mültezimlerin ya da çocuklarının yaşamları sürecince kullanılmasına açılmış ve çıplak mülkiyeti devlette kalan miri topraklar büyük çiftlikler biçiminde bu kesimin kullanımına geçmiştir. Bu süreç aynı dönemin köylü isyanlarının temelini de oluşturmuştur. (İnalcık, 2001: 635-637) Ancak ayanlar vergi ve asayiş işlerinin yanında 17. yüzyıldan itibaren giderek topladığı askere komuta etmek gibi yeni işlevler de yüklenmeye başlamış, bu durum zamanla belli bazı yetkilerin irsî olarak ailesine devri ile birlikte düşünüldüğünde ortaya Osmanlı tipi 'feodal bey' anlayışının hakim olduğu bir yapı çıkmıştır. Hâkim olmanın en somut noktası 7 Ekim 1808 tarihli Sened-i İttifak belgesidir. Bu nokta II. Mahmut'un tepkisini çekmiş ve yönetimi süresince 'âyân'ın nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Bunun için merkezi orduyu islah etmiş, Avrupa'dan modern teknikler getirtmiş ve merkezi padişah idaresini yeniden kurmak istemiştir. Ancak 'islahatının esas gayesi' bu olsa da İnalcık'a göre dönemin bütün islahat hareketlerine rağmen, âyân, "*eyaletlerde toprağa ve mahalli idareye hakim olmaya devam etmiştir.*" Bu dönemde hâkim konuma gelen merkezi bürokrasi ile birlikte en fazla, en büyük âyân temizlenebilmiş, "*Tanzimat islahatı dahi bunların mahalli kudret ve nüfuzunu kıramamıştı. Hatta 1876'da eyaletlerden gelen âyân ve eşraf hakim olacaktır.*" (İnalcık, 2001: 638-639)

Sürecin bir diğer bileşeni, valiliklerin de iltizamı dağıtmaya başlaması yöntemidir. Bu yeni idari yöntem de hükümetin vergi gelirlerine olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ancak valilerin uhdesine aldıkları iltizam yükü, çoğu zaman mahalli âyâna devredilmiştir. Böylece âyân çeşitli adlar altında fiilen idarenin denetimini eline geçirmiştir. Bu dönemde malikane sistemi ile birlikte ortaya çıkan yeni nüfuzlu kişilerin (eşraf, ayan) vergi ve iltizam üzerinde önemli roller üstlendikleri ve merkez-taşra dengesini bozdukları görülmektedir. (Ergenç, 1995: 58) Kadıların da valiler gibi uygulamalara girişmiş olması devletin içine düştüğü bozulmayı gösterse de 'maktu usulü' süreci tamamlayan bir diğer halka

konumundadır. Bu yöntem, bir bölgenin vergi geliri için mahalli cemaatin temsilcileri ile belirli bir miktar üzerinden anlaşılması esasına dayanmaktadır. Bu yöntemle vergi geliri garanti altına alınmıyor ve reaya, mültezim ya da tahsildarın suiistimallerinden korunmuş oluyordu. Ancak bu kez de bu cemaatlerin temsilcileri nüfus kazanıyor ve zamanla verginin toplandığı bölgeler malî muhtariyete sahip oluyorlardı. Nitekim İnalçık, Yunanlıların kocabaşılardan oluşan ‘demogerontes meclisleri’nin doğrudan doğruya bu sistemle ilgili olduğunu belirtmektedir. (İnalçık, 2001: 637) Ortaylı da İnalçık’a atfen, Kıbrıs’ta, “*Hıristiyan reayanın temsilcilerinden kurulan ve Demogerontos denen bu heyet; zamanla ada ahalisinin örgütlenmesinde bağımsız hareket etmesinde önemli bir etmen olmuştur. Esasen ülkenin her yerinde bu tür kurullar ve onların önde gelen temsilcileri 18.yy sonlarından itibaren; merkezin güçsüzlüğünden istifade ile yürütme erkini ele alabilmişler*” demektedir. (Ortaylı, 1976: 433)

İdareyi zaafa uğratan bir başka tür özerklik, şehirlerde padişahın otoritesini temsil etmek, şehri korumak ve mahalli güvenliği sağlamak amacıyla görevli bulunan yeniçerilerin ve bunların ‘kethüda beyi’ adı verilen komutanlarının âyân ve ulema ile birleşip yeni bir otorite kurmaları durumudur. Önemli görevler yüklenmiş olan bu sistemin bozulması şu şekilde olmuştur: “*Her eyalet veya sancak beyinin, mütesellimin İstanbulda bir kapu kethüdası bulunur ve bunlar eyalet işlerinin merkezde zamanında görülmesine vasıta olurdu. İlk zamanlardaki kapu kethüdaları namus ve haysiyet sahibi kimselerden tayin edilirdi. Sonraları bu vazife rica ve şefaât ile hatıra riayet edilerek ne oldukları belirsiz kimselere tevcih edilmeğe başlandı. Bu gibi kimseler de hizmetlerinde buldukları vüzeranın işlerine bakarken, sarfettikleri parayı, mensup oldukları eyalet beyinden iki misli olarak defterlerine yazmaya ve kendilerinden fazla para istemeğe başladılar ve onları fazla borçlu çıkardılar. Vüzerâ öyle bir hale geldi ki mansıplarının bütün hasılatını verseler borçlarını ödeyemeyecek vaziyete girdiler. Kim daha fazla rüşvet verirse muhassıllara iltizamlar verilir oldu.*”⁶ (Tönük, 1945: 67 ve 72) Bu özerklik zamanla

⁶ Elbette mansıpların satılması konusu sadece Osmanlı’ya özgü değildir. Sözgelimi Fransa’da kamu görevlerinin zaman zaman hükümdarlar tarafından satılmasının ‘tarihi’ oldukça eskidir. Özay’a göre, “*I. François da bir seferinde (1523) böyle bir işe girişmiş, Paris Parlömanına yirmi üye birden atamak ve o zamana kadar tek olan ‘Maitre des requetes’e ek olarak dört kişiyi daha görevlendirmeye kalkışmıştır. Amacı, hem bu yenileri eskilerin önüne geçirmek, hem de cümle alemin bildiği, kendisinin de itiraf ettiği gibi acele gereksinim duyduğu parayı sağlamaktır.*” Daha sonra bu

fiili durum yaratmış hatta meşru bir hale gelmiş ve özellikle kuzey Afrika vilayetleri ya da Bağdat gibi uzak eyaletlerde ‘*filen bağımsız oligarşik idareler*’ biçimine dönüşmüşlerdir. (İnalçık, 2001: 637–638)

16. yüzyıldan başlayarak, ayanlar marifetiyle devletin toprak, özellikle de miri topraklar üzerindeki kontrolü aşınmaya başlayacak ve Tanzimat’la birlikte bu topraklar üzerinde Batı tipi mülkiyet anlayışı yerleşecektir. Toprak yönetiminde görülen gelişmeler miri arazi ile birbirine sıkıca bağlı olan tımar sistemi üzerinde de etkili olacak (İnalçık, 2001: 622–623) ve bozulma topraktan, maliyeye, tımarlı sipahi ile yeniçeriler marifetiyle askerî sisteme, ayan⁷ ve dini zümreler eliyle toplum katmanlarına ve nihayet hepsi birleşip devletin kendisine doğru yönlenecektir.

İçerideki merkez-yerel gerilimi, bir başka tarihinin, Avrupa’nın bozkır sınırı araştırmasındaki merkez-çevre modelleri kapsamında Osmanlı anlatımıyla birleştirildiğinde ise duraklama ve gerilemenin başlaması ve derinleşmesi olağan hale gelmektedir. Nitekim McNeil’in Osmanlı tezi, “*merkez, örgütlü askeri gücünü uzun bir zaman süresince, ancak çevresel toplulukları yağmalamak için onlara saldırmaya başlatırdı*” biçimindedir. (Burke, 2000: 78) Bir diğer deyişle imparatorluk sürekli fetihlere göre ayarlanmış olup, fetihlerin sürdürülememesi ya da sınırların sonsuza kadar genişletilememesi durumunda önemli sorunların ortaya çıkacağı açıktır. Bu sınıra 16. yy sonlarında erişilmiş, yayılım durduğu sırada siyasal sistem çözülmeye ve toplumsal yapıda değişimler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde askerler toprağa yerleşmeye, ayrıca tımarlı sipahilik sisteminde babadan oğula geçme gibi olumsuz gelişmeler de yaşanmaktadır. Devşirme sisteminde gerileme, gelirlerin ganimetten vergilere doğru kayması, böylece köylü üzerinde artan yükler ve yerel

durum hukuki mahiyet de kazanmıştır. Öyle ki, “*1589 yılında Fransa tahtına çıkan Bourbon soyunun ilki IV. Henri’nin (1553–1610) Maliye Nazırı Sully dükü Maximilien de Bethune (1560–1641) 1602 yılında Hazineye gelir sağlamak amacıyla bu yöntemi başlatmış, mültezim Charles Paulet Aralık 1604’te bunun, görevlerinin, ölümlerinden sonra da mirasçılarının geçmesini arzulayanlar tarafından verilen sürekli bir vergi haline dönüştürülmesini krala önermiş ve bu konuda bir buyruk yayınlanmasını sağlamıştır. 1615 ve 1648 yıllarında kısa süreler kaldırılan, bunun dışında 1789 Büyük Devrimine kadar yürürlükte kalan bu vergi, bulucusundan ötürü ‘paulette’ adıyla anılmaktadır.*” (Özay, 1980: 78-79) Ancak sistemde bozulmalar devlet yönetiminde önemli sorunlara neden olmuştur.

⁷ 1604 tarihli bir vesikaya göre ayan, “*vilayetten yarar ve nâmdar ve müstakim ve mütemevvil (mal sahibi) ve halk arasında sözü ve kelimatı dinlenür kimesneler*”dir. (İnalçık, 2001: 635)

eşrafın ortaya çıkması, temelde siyasal sistemin daha az merkezi hale gelmesine neden olmuş, tüm bunlar McNeil'i, merkezin örgütlenmesini çevrede başlayan değişikliklerin dönüştürdüğü sonucuna ulaştırmıştır. (Burke, 2000: 79)

Aynı zamanda dış dinamikler bakımından 15. yüzyılla birlikte Yeniçağ'a geçerken modern yönetsel aygıtı ortaya çıkaran pek çok siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler de söz konusudur. Büyük şehirlerin kuruluşu, kralın nüfuzunun mutlakıyetçi biçime dönüşmesi, vergi sistemlerindeki değişiklikler, para ekonomisinin yayılışı, serfliğin ilgası, ordunun genişlemesi, milli devletin gelişmesi, matbaanın icadı bu gelişmeler arasında sayılabilir. Bu süreçte bürokrasi de giderek gelişmiş ve kökleşmiştir. Bunda da kapitalist esasa dayanan bir ekonomik sistem ve ona bağlı sosyal kümeleşme ve şehirleşme ve bunların etkisiyle gelişen rasyonelleşme, uzmanlaşma ve teşkilatlanma odağındaki idari görevler etkili olmuştur. (Abadan, 1959: 34-36)⁸

B. Eskiden Nasıl Yapılıyordu? Hükümdar Aynaları Ya Da Bozuklukların Düzeltilmesi İçin Tutulacak Yollar

Osmanlı'da bozulmanın kapitalist devlet ve sömürgecilik çağıyla çakıştığı dönemdeki ıslahatın/reformun belgesel özelliklerine bakıldığında 1595'te III. Mehmet'in 'adaletname'si ilk resmi sinyal olarak karşımıza çıkmaktadır. 1600'lü yıllarda reform belgeleri olarak 'siyasetname'ler, 1700'lerde sefaretnameler ve nihayet 1800'lerden itibaren layihalar/yasalar/kararlar/açıklamalar reform belgeleri olarak nitelenebilir haldedir.

Bu kapsamda devletin yolsuzlukları, bozuklukları ortadan kaldırmaya çalışmasına örnek olarak 'adaletnameler' üzerinde durulduğunda İnalçık'ın, adaletnameleri; "... devlet otoritesini temsil edenlerin, reayaya karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adalete aykırı tutumlarını olağanüstü önlemlerle yasaklayan beyanname şeklinde padişah hükümleri" olarak tanımladığı görülmektedir. Bu anlamda 1595'de III. Mehmed'in tahta çıkışında Anadolu Beylerbeyi'ne, sancak beylerine ve kadırlara gönderilmiş olan adaletnamede, "ilk defa imparatorluğun içine düşmüş olduğu kargaşayı ve yaygın hale gelmiş yolsuzlukları alışılmamış bir dille

⁸ Bu süreçte artan memur sayılarını İnalçık şu şekilde vermektedir: "1537 yılında, doğrudan doğruya bab-i asafiye ait siyasi-idari kararları yazan 18 kâtip, bab-i defteriye ait mali fermanları yazan 18 uzman kâtip vardı. 1568'de bu rakam maliye bürolarında 222, 18. yüzyılın sonlarında ise 700'ün üstüne çıkmıştır." (İnalçık, 2002: 151)

ifade eden ve aykırı hareket eden görevlileri şiddetli cezalarla tehdit eden bir adaletnamedir. Bu adaletnamede, I. Süleyman dönemi kanunlarının çiğnendiği, kanuna aykırı bir takım bid'atlarla reyadan alınan resim ve vergilerin ziyadesiyle arttırıldığı, genel bir şekilde belirtil(mekte)" ve çeşitli yolsuzluklar sıralanmaktadır. (İnalçık, 2002: 220)

İşte 16. yüzyıldan itibaren devletin içerideki ve dışarıdaki gelişmelere ayak uyduramaması karşısında, kötüye gidiş hızını artırmış ve bu gidişin önüne geçmek için de çeşitli çabalar sergilenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda bu tarihten itibaren giderek artan biçimde eskiden nasıl yapıldığı yönündeki incelemeler önem kazanmıştır. 'Siyasetnameler' bu kapsamda değerlendirilebilir. En iyi devlet idaresi nasıl olmalıdır sorusuna yanıt arayan, halkın sıkıntılarını yansıtan, başta hükümdar olmak üzere devletin üst yöneticilerine ve memurlarına 'adalet'i salık veren ilim ve kalem adamlarının yazdıkları uyarıcı, nasihat edici ve yol gösterici nitelikte olan bu metinlere siyâset-nâme' adı verilmektedir. (Uğur, 1992: 1)⁹

Sasanilerdeki 'pendname'lerin¹⁰ de birer siyasetname olarak değerlendirilmesi halinde siyasetnamelerin geçmişinin çok eski zamanlarda olduğu kadar çok yaygın kullanıldığı da ortaya çıkacaktır. Sasanilerin son döneminde ortaya çıkan bu yazılar, hükümdarlara öğütler mahiyetindedir. *Tansar'ın Mektubu, Buzurc Mihr Risalesi* bunlara örnek olarak gösterilebilir. İran-Hind kökenli eserlerin İslâm sonrası Arapçaya aktarılması ile siyasetnameler genişlik kazanmaya başlamıştır. Bir politika ve devlet idaresi kitabı olan ve aslı Sanskrit dili ile yazılan Pançatantra'nın *Kelile ve Dimne* olarak çevirisi bu

⁹ 'Risale', 'nasihatname' hatta 'layiha'ları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. (Fodor, 1999: 281) Batı'da aynı türdeki eserlerin adlandırılması ise 'hükümdar/prens aynaları (mirror for princes)' biçimindedir. 15 ve 17. yüzyıllardaki Osmanlı hükümdar aynaları üzerine bir çalışma vardır. (Fodor, 1986: 217-240; Fodor, 2000: 23-44) Bu çalışma daha sonra dilimize de kazandırılmıştır. (Fodor, 1999: 281-302). Çalışmanın kamu yöneticileri tarafından da ilk olarak değerlendirmesini Güler yapmıştır. (Güler, 2005) ayrıca bkz. (Güler ve Keskin, 2007: 112-115)

¹⁰ 'Pend', öğüt anlamına gelmektedir. M. Feridüddin Attar (Nişabur: 1119?-1235?)'ın Pendnamesi'ndeki öğütler temel alınarak oluşturulan bir çalışmada, Attar'ın bu eseri hikâyesiz ve doğrudan öğüt verme üzerine yazdığı anlatılmaktadır. (Attar, 1988: v) Timur, 'Pendname'nin Kanuni Sultan Süleyman zamanında Türkçeye de çevrilmiş ve sadece 19. yüzyılda sekiz kez basılmış olduğunu, üstelik bu baskılardan üçünün 1837, 1838 ve 1839 yıllarında oluşunun 'Tanzimat' açısından düşündürücü olması gerektiğini ifade etmektedir. (Timur, 1988: 94-95).

anlamda değerlendirilebilir. (Beydeba, 1985) Buna Cahız'ın *Kitabü't-Tac*'ı, Keykavus'un *Kâbus-name*'si, (Keykavus, 1966: 1)¹¹ Nizamü'l-mülk'ün *Siyasetnamesi*¹² (Nizamü'l-Mülk, 1999: xix-xx) ve Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i de eklenebilir.¹³

Gerçekten de her büyük mali, siyasi ya da idari bunalımın, tarihin belli kesitleri içinde devleti yönetenleri çeşitli önlemler almaya sevk etmeleri karşısında 'tutulacak yol' arayışına girdikleri görülmektedir. Yukarıda belirtilenler dışında ayrıca devlet yönetiminde artan oranda sorunlarla karşılaşılması üzerine 1631'deki *Koçi Bey Risalesi*'ni, (Koçi Bey Risalesi, 1939: 18-75)¹⁴ Kâtip Çelebi'nin 1652'deki, '*Desturü'l-Amel li-İslahü'l-Halel* (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)'ini,¹⁵ Aziz Efendi'nin '*İslahat Teklifleri*'ni, (Murphey, 1986: 651-653) Hezarfen Hüseyin Efendi'nin '*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülâhazaları*'nı (Anhegger,1953) da bu kapsamda değerlendirmek olanaklıdır.¹⁶ Timur'a göre Osmanlı devlet felsefesini yansıtan bu eserleri kaleme alan yazarlar, "özellikle 16. yüzyılda, bir yandan Osmanlı düzenini oluşturan toplum katlarını belirtirken ve Devletin ('Mülkün') temelini teşkil eden 'adalet' ilkesinin, herkesin toplumdaki yerini korumasıyla gerçekleşeceğini düşünürken; öte yandan da devlet çarkının düzenli

¹¹ Kâbusname, bir nasihatname olarak M.S. 11. yüzyılda (1082) Keykavus tarafından oğlu Giylanşah'a yazılmıştır. (Keykavus, 1966: 1)

¹² Nizamü'l-Mülk, 'Selçuklu Devleti'nin bir nevi anayasası' olarak nitelendirilen ve 50 fasıldan oluşan bir esere işaret etmektedir. (Nizamü'l-Mülk, 1999: xix-xx)

¹³ Osmanlı'ya öncüllük eden ve Arapça ve Farsçadan çevrilen Şeyh Sadî'nin *Bostan ve Gülistan*'ı, Gazzalî'nin *Nasihatu'l-Mülük*'ü, *Ahlak-ı Nesir*'i, *Edebü'd-dünya ve'd-Din*, *Nehcü's-Sülük fî Siyaseti'l-Mulûk* adlı eserleri ile erken Osmanlı dönemindeki siyaset/devlet yönetimi bilgisini aydınlatan *Kenzü'l Kübera*, *Rumuzü'l-Kunûz*, *Nasihât-Sultan Murad*, *Enisü'l-Celis ve Miftahu'l-Adl*'i de bu kapsamda değerlendirilebilir. (Uğur, 1992: 2-6)

¹⁴ Koçi Bey'den önce adını gizlemiş bir (gizemli) yazar tarafından 1610 tarihli *Kitab-i Mustatab* adlı eser kaleme alınmıştır. (İnalçık, 2002: 223)

¹⁵ Kâtip Çelebi'nin 1652 tarihli eserinde reaya, hazine ve askerî durumları ve çözümleri içeren saptamalar bulunmaktadır. (Gökyay, 1982: 233-248)

¹⁶ Osmanlı kurumları ve teşkilatı hakkında önemli bilgiler içeren bu çalışmalar, padişaha, vezirlere çeşitli öğütler mahiyetindedir. Kütükoğlu, 16. yüzyılda (1541) kaleme alınan Lütü Paşa'nın *Asafnamesi*'ni de bu kapsamda değerlendirmektedir. (Kütükoğlu, 1991: 49) Asafname bir başka çalışmada "vatanın nasıl kurtarılacağına ilişkin görüşler" kapsamında ele alınmaktadır. (Aykaç vd.,2003: 156) Güler ve Keskin'in çalışmasında daha ayrıntılı bir liste mevcuttur. (Güler ve Keskin, 2007: 101-151)

bir şekilde işlemesi için gerekli önlemleri” anlatmaktadırlar. (Timur, 1988: 97)

Bu eserler (Osmanlı) devlet yönetiminde baş gösteren çözümler üzerine, eski parlak günlerin özleminde ve adaleti sağlama arayışında padişah başta olmak üzere devlet adamlarına yönelik yazılmışlardır. Ancak 18. yüzyıldan sonra bu eserlerin yerini, Batı'nın medeniyeti karşısında kendi konumunu sorgulayan ve güçlendirmeye çalışan, en sonunda da ona benzemeye çalışan eserlerin aldığı görülmektedir.

C. Onlar Nasıl Yapıyorlar?: Sefaretnameler

Lale Devri (1718–1730)'nin varlığı, çoğu kez ‘reform çağı’nın 18. yüzyıldan başlatılmasına neden olmaktadır. Bu noktada, Osmanlı ıslahatında “örnek alınan” ülkeler hangileri olmuştur sorusuyla başlandığında “ilk örnek” payesinin bazı yazarlarca Fransa’ya, bazılarınca Prusya’ya, bazılarınca da İngiltere ve Mısır’a verildiği görülmektedir. Burada, ilk örnek, en etkili ilk model hangi ülkedir sorusuna Sefaretnamelere bakarak açıklama getirilmeye çalışılacaktır. Sefaretnameler, karşılaştırmalı yönetim açısından idari reform transferlerinin henüz bulunmadığı bir zaman kesitinde, kendi içinde bulunduğu sorunlardan kaynaklanan durum karşısında, öteki ülkelerin ne yaptığını anlama çabası olarak görülmelidir. Bu çabanın bir eksiklikler ya da fazlalıklar değerlendirmesine yönleneceği açıktır.

Tarihsel olarak bakıldığında ‘diplomasi’nin ‘devlet gücünün artmasına bir tepki olarak’ ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 15. yy öncesinde elçilik konusunda öne çıkan en önemli merkez Venedik kent devletidir. Bu tarihten sonra ‘sürekli elçi’ atanması, kralların ‘statü ve bağımsızlıklarının’ emaresi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu yapılar giderek buldukları ülkelerden, artan ilişkiler nedeniyle ticari ve siyasi haber almanın aracı haline gelmişlerdir.¹⁷ Böylece kısa bir süre içinde her önemli sarayda ve başkentte diplomatik birimlerin yönetim yapıları içindeki yerlerini almaya başladıkları görülmektedir.¹⁸ Giderek diplomatik yapı ve

¹⁷ Davies’in saptamalarına göre bu alandaki ilklerden biri, “*St James sarayı nezdinde ki elçilik kurulu önce Dr. Gondosalvi de Puebla’nın (1487), sonra da bir kadının (Galler prensesi ve kralın kızı Catherine d’Aragon) başkanlığında kurulan Katolik Ferdinando olmuştur. Ayrıca Fransa kralı I.François da, 1526’dan sonra Babîali nezdindeki de dahil olmak üzere kapsamlı bir diplomatik birim kuran ilk hükümdardır.*” (Davies, 2006: 566)

¹⁸ Menemencioğlu’na göre dışişlerinin bir kamu hizmeti olarak kurulmasında 1776 Amerikan ve 1789 Fransız bildirgeleri sonrasında oluşan demokrasi ilkelerinin yayılımı önemli bir rol oynamıştır. (Menemencioğlu, tarihsiz).

süreçler, devletlerarası hukukun düzenlemeleri içinde kendine hızla önemli korunaklar bulmuş ve “dokunulmazlık, devlet ilişkileri, diğer ülkelerin kanunları, güven ve önce gelme gibi konularda gerekli kurallar” oluşturulmuştur.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere gönderdiği sefirlerin bu sıradaki gözlemlerine ve görevlerine dair raporlar olan Sefaretnameler, Osmanlı ıslahat düşüncesinin taşıyıcı araçları olarak çeşitli rol ve işlevler üstlenmiştir.²⁰ Sayısı tam olarak bilinmeyen bu raporların konuları çok geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bunlar arasında Avrupa'nın siyasi durumu, ordunun durumu, taç giyme merasimi, elçinin gördüğü yerler, yaşadığı olaylar, coğrafya ve iklim koşulları, şehir hakkında bilgiler, gece eğlenceleri, tiyatro-opera izleme, ziyafetler, ikramlar, misafirperverlikler, para sistemi ve banknotlar, tıbbiye, bahçeler, imalathane, fabrika, rasathane ve matbaa gibi incelemeler ilk bakışta sayılabilir. Bu genişlik nedeniyle sefaretnamelerin yer yer seyahatname, havadisname, layiha ya da risale kimliğine büründüğü ileri sürülebilir. Bazıları ise yüzeysel nitelikte görüşler içermekte ve önemli sayılabilecek görüşler iletmemektedir.²¹ Elçilerin Sefaretnamelerinde gördükleri karşısında zaman zaman yeni bir dünya keşfetmenin ruh hali, takdir ve hayranlık hissi içinde buldukları da görülebilmektedir.²²

Osmanlı'da Sefaretnamelerle daha çok 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra karşılaşılmaktadır. Bundan önceki dönemde devletlere gönderilen elçilerin genellikle hediye, mektup ya da padişahın tahta çıkışını iletme gibi görevler için gönderildiği anlaşılmaktadır. Cezar'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: (Cezar, 1990: 68)

Batı ister ticari-iktisadi, ister dinsel-kültürel nedenlerle olsun, Osmanlı'yı tanıma, öğrenme ve incelemede mesafe alırken,

¹⁹ Bu noktada Davies'in “*Machiavelli zamanında diplomatlar kısa bir sürede sahtekârlıkla ünlendiler. Şifreleri, kodları ve görünmez mürekkebi bilmek zorundaydılar*” saptaması ilgi çekicidir. (Davies, 2006: 566-67)

²⁰ Unat, Osmanlı kaynaklarında sefir sözünün yerine daha çok elçi tabiri kullanılmakla beraber, memuriyet veya vazifeye de çok kere sefaret denildiğini belirtmektedir. (Unat, 1992: 1-14) Atsız, “*Sefaretnameler genellikle Bab-ı Ali'nin fevkalade elçi olarak yabancı ülkelere gönderdiği memurların sonradan kaleme aldıkları anılardır*” demektedir. (Ahmed Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri, 1980: 9)

²¹ Sözelimi Celal Nuri'ye göre Katerina ya da Napolyon'un yanına gönderilen elçilerin raporlarında dönemlerini anladıklarına dair “*bir tek sözcük*” bulunmamaktadır. (İleri, 2002: 105-106)

²² Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in yazdığı Paris/Fransa Sefaretnamesi buna örnektir. (Berkes, 1996: 56)

Osmanlı Devleti aynı etkinlikleri gösterememişti. Nitekim daha en erken yıllardan itibaren gerek başkent İstanbul'da ve gerekse imparatorluğun diğer önemli merkezlerinde Batılı ülkelerin sürekli ve daimi siyasi ve ticari temsilcileri bulunmaktaydı. Örneğin Fransa 1525'den 1700'e gelene dek, İstanbul'a 28 elçi, 1 maslahatgüzar, 2 de olağanüstü büyükelçi göndererek, ülkesinin sürekli ve kesintisiz olarak Osmanlı Devleti nezdinde temsilini sağlamıştı! Oysa aynı dönemlerde Osmanlı Devleti henüz yabancı bir ülkede sürekli temsilci bulundurma geleneğini kurmamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya gönderdiği diplomatik temsilcilerin adedi ancak 8 ya da 9'dur ve bunların bir kısmı da diplomatik temsilden ziyade habercilik (kuriye) görevi ifa etmişlerdir.

Geçici olarak kurulan diplomatik ilişkilerin bu biçimine *ad hoc* diploması adı verilebilir. *Ad hoc* diploması biçiminin Osmanlı açısından 18. yüz yılın sonuna kadar sürdüğü, bu tarihten sonra ise 'sürekli' diplomatik ilişkilerin kurulduğu bilinmektedir. (Tuncer ve Tuncer, 1997: 11) Bu ya da başka nedenlerle benzer belgelerin daha önceki dönemde varlığı söz konusu edilebilirse de bu konuda yapılan öncü bir çalışmada, Viyana'ya gönderilen Kara Mehmet Paşa'nın yazdığı Sefaretname, bu bağlamda ilk sefaretname olarak ele alınmaktadır. (Unat, 1992: 43-48) Osmanlı Sefaretnamelerine dair toplu incelemelerin yetersizliğine vurgu yapan bu çalışmada, ilki 1655, sonuncusu 1845 tarihli olmak üzere 42 sefaretname üzerinde durulmaktadır. 'Bilinenlere toplu bir bakış' niteliğinde olan ve Faik Reşit Unat tarafından hazırlanıp, B. S. Baykal'ın yayıma hazırladığı çalışmada, bu türe çok yakın takrirler ve sefaretname benzeri nüshalar olarak değerlendirilen çeşitli vesika ve metinlerin varlığından da bahsedilmektedir. Yazar benzer araştırmalar ve arşiv tasnifindeki ilerlemeler sonucunda yeni metinlerin bulunabileceğini de eklemektedir. (Unat, 1992: 1 ve 12-13)²³

Ek olarak verdiğimiz tabloda yer alan sefaretnamelerin ülkelere göre dağılımı şu şekildedir (Bkz. *Ek 1: Tablo 1: Osmanlı Sefaretnameleri*): Avusturya (Nemçe) 7, Fransa 7, Rusya 7, İran 6, Polonya 3, İngiltere 3, Prusya 2, Fas 2, İsveç, Hindistan, Buhara Hanlığı, İspanya ve İtalya 1 sefaretnameye konu olmuşlardır. Sefaretnamelerin önemli bir bölümü Osmanlı'nın batısında kalan dünyaya dair gerçekleşmiştir. İlk sefaretnameden itibaren en çok Avusturya, Fransa, Rusya ve İran merkeze rapor edilmişlerdir. Sefaretnameler daha çok 1755 ile 1812 yılları arasındaki zaman diliminde yoğunlaşmış gözükmektedir. Dönem Osmanlı'nın geri

²³ Örneğin Unat'ın listesine Seyfullah Ağa'nın Viyana Sefaretnamesi (1711) de eklenebilir. (Erünsal, 2002: 331)

gidişinin önlenemediği, eski düzene dönüşün gerçekleştirilemediği bir dönemdir. Osmanlı giderek ‘*batı*’nın üstünlüğünü kabul etmiş ve kendini ona benzetme çalışmalarını başlatmıştır. Burada daha çok kamu yönetimi ile ilgisi kurulan metinlerin, kamu yönetimi bilgisine dair saptamalarına yer verilecektir. Bu saptamaların arkasında ‘*üstün Batı*’nın yönteminden/bilgisinden haberdar olma amacı vardır. Yararlanılan temel kaynak Unat’ın ‘Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler’ adlı eseridir. Unat, eserinde, sefaretnameler ve yazarları hakkında özet ve genel bilgilere yer vermektedir.²⁴

Osmanlı elçilerince bizzat kaleme alınan ya da mahiyetindekilerden birine yazdırılan sefaretnamelerde yer alan bilgilerin hem toplum hem de devlet açısından önemli sonuçları olmuştur. Bu bilgiler Osmanlıların görüş ve düşüncelerinde değişime yol açmış, Batılı yeniliklerin transfer edilmesini kolaylaştırmıştır. (Tuncer, 1997: 48) Karal’ın deyişiyle ‘*Batı’ya açılan ilk pencere*’, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin 1720–21’de yazdığı ‘Fransa Sefaretnamesi’ adlı raporudur. (Suzuki, 2000: 1124)²⁵ Batılılaşmanın bu açıdan tarihi, üç asırlık bir zaman dilimine yaklaşmıştır.

Osmanlı sefaretnameleri içinde özellikle altı sefaretnamenin konumuz bakımından bağının kolayca kurulabileceği saptaması yapılabilir (bkz. Tablo 1). Sefaretnamelerde yer alan devlet bilgisi ve idari yapı ve işleyiş dair bilgilerin varlığı bu yöndeki saptamanın temel dayanak noktasıdır. Kamu yönetimi ile doğrudan ilgisi kurulan

²⁴ Birçok sefaretname günümüzde monografik olarak da çalışılmış durumdadır. Bazı örnekler şunlardır: *Ahmed Resmi Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri* (1980); Erünsal, 2002; Suzuki, 2000: 1121-1124); (Bilim, 1990); *Ebubekir Ratib Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi* (Uçman, 1999) ve Âmed-î Galib Efendi Sefaretnamesi, Altunış-Gürsoy, 1997: 911-941)

²⁵ III. Ahmet döneminde Fransız sefiri olan 28 Çelebi Mehmed’in 1721’de gördüğü Paris’i anlatışını Tanpınar, “*Hiçbir kitap garplulaşma tarihimize bu küçük ‘Sefaretname’ kadar mühim bir yer tutmaz. Okuyucu üzerinde ‘Binbir Gece’ye iklim ve mahiyet değiştirmiş hissini bırakan bu kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü görülür. Hakikatte bu sefaretnamede bütün bir program gizlidir*” diyerek yorumlamaktadır. Öyle ki Avrupa ile ilişkilerin çok sıklaştığı bu dönemde Fatih’ten itibaren İstanbul’da bulunan ‘ecnebi kolonisi’nin de üst tabakanın hayatına girmeğe başladığı görülmektedir. Ancak Lale Devri döneminde gelişen ‘*garpcılık*’ fikri, Baron de Tott, İbrahim Müteferrika ve Said Mehmet Efendi, Humbaracı Ahmet Paşa gibi isimlerle artarak gelişmesini sürdürmüştür. Böylece askerlik ve mühendislik ile matbaacılık alanında ilk adımlar atılmıştır. (Tanpınar, 1999: 173–191) Ayrıca bkz. *Paris Sefaretnamesi* (1999: 173-191).

bu sefaretnamelerin ilk üçü ad hoc (geçici), diğer üçü de sürekli diplomasi dönemine aittir.

Tablo 1: Kamu Yönetimi ile Doğrudan İlgili Osmanlı Sefaretnameleri

Sıra No	Tarihi	Sefaretname Adı	Elçi
1	1721	İran Sefaretnamesi	Ahmet Dürri Efendi
2	1730	Sefaretname-Istılah-ı Nemçe (Avusturya)	Mustafa Efendi
3	1757-1758	Viyana Sefaretnamesi	Ahmet Resmi Efendi
4	1790-1792	Prusya Sefaretnamesi	Ahmet Azmi Efendi
5	1791-1792	Nemçe Sefaretnamesi	Ebubekir Ratip Efendi
6	1845	Risale (Sefaretname)	Abdürrezzak Bahir Efendi

Kaynak: Unat, 1992.

Vanlı Ahmet Dürri Efendi'nin 1721'de yazdığı 'İran Sefaretnamesi', metni elimizde bulunan ilk İran Sefaretnamesi özelliğine de sahiptir. İran'ın iç durumunu yerinde görmek isteyen Osmanlı yönetimi, Dürri Efendi'yi İran'a göndermiştir. Dürri Efendi sefaretnamesine, seyahat aşamalarına dair verdiği bilgilerle başlamaktadır. Daha sonra İran'daki temaslarına ve İran saray hayatına ve törenlere dair bilgileri aktarmaktadır. Ayrıca İran devletinin iç teşkilatını, İran'ın idaresi altında bulunan Kafkas ülkeleri ile olan ilişkilerini de anlatmaktadır. Böylece Dürri Efendi konumuz bakımından en temel bilgileri de aktarmış olur. Sürecin anlatımı sırasında İran devlet yapısına dair bilgiler de verilmektedir. Bu bilgiler kamu yönetimi kapsamında değerlendirilebilir. Sefaretname, İran'ın coğrafyası hakkında bilgilerle son bulmaktadır.²⁶ (Unat, 1992: 59-61) Bu sefaretname ile Osmanlı diplomatik ilişkileri içinde bir diğer ülkenin iç idari yapısı hakkındaki ilk bilgilere de ulaşılmış oluruz. İlk saptama Osmanlı yönetiminin bir başka devletin iç idari yapısı hakkında bilgi edinmeye başlamasının bir doğu ülkesi olan İran'la başladığı üzerinedir. Bu sırada İran'ın Ruslar ve Afganlılarla mücadelesi sürmektedir. Osmanlılar da Lale Devrinde bulunmaktadır. Unat'ın yorumu İran'ın zayıf durumunun Osmanlı için bir fırsat yarattığı yönündedir. Bu sefaretnamenin yayılma arzusu nedeniyle komşu ülkelerden birinin iç idari yapısını çözme/çözümleme amacına

²⁶ Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi'nin Tarih-i Raşit'in 5.cildinde yer alan metninin aslından çevirisi için de bkz. (Tuncer, 1997: 74-85)

dönük bir hazırlık olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla üstün konumdaki bir yapının anlaşılmasına çalışılması ya da bu yapının Osmanlıya transfer çabaları söz konusu değildir. İç idari yapının anlatımı da 19. yy sefaretname örneklerine göre ayrıntılı ve kolay anlaşılır değildir.

'*Istilah-ı Nemçe (Avusturya) Sefaretname*'si Avusturya Elçisi Mustafa Efendi tarafından 1730 yılında yazılmıştır. Sefaretname, Lale Devrini sona erdiren Patrona Halil isyanından sonra tahta çıkan yeni padişahın, tahta çıkışını tebliğ için Mustafa Efendi'nin Avusturya'ya gitmesinin ardından, Viyana dönüşü değerlendirmeleri anlamında kaleme alınmıştır. Mustafa Efendi, seyahat süreci ya da gördüğü şehir ve kurumlar yerine Avrupa'daki gelişmeleri anlatmaya ağırlık vermektedir. Bunda Osmanlı devlet adamlarınca Avrupa'ya duyulan ilginin artması da etkili olmuştur. Mustafa Efendi'nin raporunda, Avusturya devletinin kuruluşunu, teşkilat ve kudretini tanıtmayı, veraset savaşı sürecini ve diğer Avrupa sorunlarını anlatmayı amaçladığı görülmektedir. Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu ve Habsburg hanedanı hakkında ayrıntılı bilgiler de veren Mustafa Efendi, Avusturya'da imparatorun kimler tarafından ve ne şekilde seçildiği, nasıl ve nerelerde taç giydiği, imparatorluğun siyasi yapısı, devletin malî ve askerî gücü, asalet dereceleri ve asillerin imtiyazları hakkında da ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. (Unat, 1992: 65-66) Mustafa Efendi sefaretnamesinde ayrıca bir yandan Leiden Üniversitesi'nden bahsederken diğer yanda 'milyon' ve 'minister' sözcükleri hakkında da açıklamalarda bulunmaktadır. Bu sözcükler aynı zamanda ekonomik, siyasi ve idari gelişmelerin izlendiğine işaret kabul edilebilir. Bu yönüyle Sefaretname Batı'dan ileri düzeyde devlet/kamu yönetimi bilgisi aktaran ilk sefaretname olarak değerlendirilebilir. (Unat, 1992: 67)

Avusturya Elçisi Ahmet Resmi Efendi tarafından hazırlanan *Viyana (Beç) Sefaretnamesi*'nin tarihi ise 1757-58'dir. Çok kısa olan sefaretnamesinde Ahmet Resmi Efendi,²⁷ Avusturya İmparatorluğu'nun kuruluşu, dahili (içişleri) ve malî yönetimi ile devlet işlerinin gayet mazbut (derli-toplu) ve tutumlu bir şekilde yürütüldüğünü saptamıştır.²⁸ (Unat, 1992: 103-105) Bu bilgiler

²⁷ A.Resmi Efendi, 1757 yılında Viyana'ya, 1763 yılında ise Prusya'ya gönderilmiştir. (Babinger, 1982: 357)

²⁸ Ahmet Resmi Efendi ayrıca 1769 ve 1772 yıllarında hazırladığı layihalarıyla yönetimde gördüğü aksaklıklara dikkat çekmiş ve çeşitli önerilerde bulunmuştur. İaşe ve asker toplama sisteminin tamamen çöktüğü, yolsuzluklar, disiplinsizlikler ve eğitimsizliklerin varlığı bu kapsamda

Sefaretname’de ‘*Nemçe (Avusturya) Memleketi Üzerine Bilgiler*’ başlığı altında yer almaktadır. Avusturya bu sırada her birinin hükümeti ve halkı bağımsız olan dokuz krallık üzerine kurulmuş bir imparatorluktur. Malî yönetimi içinde bulunduğu borç sorunları nedeniyle sıkıntı içindedir. Ancak ülke içinde bulunduğu sorunları halkına ve dışarıya karşı belli etmeden devletin malî yönetimini de rahatça gerçekleştirmektedir. Bunun nedeni, yöneticilerin devletlerini idarede (müsrif olmayıp) gayet namuslu ve akli başında davranmalarındır. Gelir toplamada hile yapmayan, para harcamakta ve dış satım konusunda israftan kaçınan, para biriktirme ve ‘az’la yetinme anlayışında olan bu davranış sonucunda insanları bolluk ve refah içinde rahat yaşayan insanlar gibi gözükmektedir. (*Ahmed Resmi Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, 1980: 28–33)

Otuz yıllık zaman dilimi içerisinde Avusturya üzerine iki sefaretname yazılmıştır. Her iki sefaretname de devlet teşkilatı ve ekonomik ve toplumsal örgütlenmeye dönük bilgi aktarımı bulunmaktadır. Osmanlı Reis-ül-Küttaplığı’nın (sonraları Hariciye Vekâleti) Avusturya’ya özel önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu ilginin rastlantı olmadığı açıktır. Çünkü dönem itibariyle hem Prusya (Almanya)²⁹ hem de Avusturya devlet memurluğu örgütlenmesi açısından Büyük Britanya ve Fransa’dan daha ileri bir durumdadır.³⁰ Bu dönemde hem Prusya hem de Avusturya devlet memurluğunu yazılı kurallara bağlamış ve katı ilkeler dahilinde işleyen bir örgütlenme gerçekleştirmiş bulunmaktadır.³¹ (Dreyfus, 2007: 19) Abadan da Avusturya’da merkezîyetçilik ve mutlakîyetçilik eğiliminin 17. ve 18. yüzyıllarda, Prusya’ya kıyasla daha erkenden başlamış olduğunu ve ‘*tedrici fakat devamlı*’ bir seyir izlediğini belirterek

belirtilebilir. Beydilli’ye göre Ahmet Resmi Efendi’nin söyledikleri ileride III. Selim’in ıslahatındaki ana konular arasındadır. (Beydilli, 1999: 175)

²⁹ Osmanlı’nın Prusya ile ilişkilerinin başlangıcı tam olarak gösterilemese de Beydilli’nin Hammer’e dayanarak verdiği en eski tarih Pasarofça görüşmeleri sırasındaki mektuplaşmanın olduğu 1718’dir. 18. yy Osmanlı-Prusya ilişkilerine ayrıntılı olarak çalışılmıştır. (Beydilli, 1985: 1)

³⁰ Avusturya ile Brandenburg (Alman eyaleti) arasında karşılaştırma yapan Ahmed Resmi Efendi, Brandenburg’un Avusturya’nın önüne geçeceği düşüncesindedir. Frederik’ten övgüyle bahseden Ahmed Resmi Efendi, Avusturya idaresini daha gevşek bulmaktadır. (Birbenli, 1999: 75)

³¹ Ancak mutlak monarşinin kuruluşundaki gelişmelerin iç içe geçmişliği nedeniyle Avusturya ya da Prusya’nın Fransa’dan etkilendiklerini ileri sürenler de bulunmaktadır. Özellikle Avusturya’da kral II. Joseph’in bürokratik atılımlarında Fransa’dan etkilendiğine dair bkz. (Abadan, 1959: 39–40)

Maria Theresa devrindeki krallık danışmanı Kannitz'in çabalarıyla 1748 yılında girişilen 'cesurane' reform hareketlerine dikkat çekmektedir. Bu çabalar sonunda devlet idaresinde yenilikler gerçekleşmiş ve sonuçta siyaset ile dış meseleleri içine alan devlet işleri, idari işler ile adalet cihazından kesin bir şekilde ayrılmıştır. Süreç, kral II. Joseph tarafından tamamlanmıştır. Prusya'da ise II. Friedrich döneminde başlayan bürokratik yenilikler, III. Friedrich döneminde olgunluğuna erişmiştir. Prusya bürokrasisinde sınavla alınan devlet personeli uygulaması 1700'de başlamış ve II. Friedrich 1723 ve 1727'de Halle ve Frankfurt Üniversitelerinde 'camerilia' adını taşıyan bağımsız iki idare kürsüsü kurmuş ve "16-18. yüzyıllar arasında merkantilizmin iktisadi refahı devlet eliyle gerçekleştirme amacını bilimsel yönden destekleyen sosyal ve ekonomik bilimler toplamını ifade eden" kameralizmin gelişmesine katkı yapmıştır. Tüm bunlarsa her iki ülkede de merkeziyetçilik ve mutlakiyetçilik eğilimlerini güçlendirmiştir.³²

Konumuzla ilgili dördüncü sefaretname Prusya Elçisi A. Azmi Efendi³³ tarafından hazırlanmıştır. 'Prusya Sefaretnamesi', 1790-1792 tarihlidir. Kamu yönetimi disiplini ile ilgisini kuracağımız bölüm sefaretnamenin ikinci kısmında yer almaktadır. Elçinin dikkate değer bazı konulara yer verdiği görülmektedir: Prusya devletinin iç düzeni, halkın yaşantısı, konak yeri yolları ve teşkilatı, hazinenin durumu, devlet gıda örgütlenmesi ve Prusya ordusunun mühimmat, cephane ve silahları. Azmi Efendi, ayrıca, "Prusya devlet kadrosunun ihtiyaca uygunluğunu, lüzumsuz adam kullanılmadığını, memurların maaş ve geçimlerini, giyimlerini anlattıktan sonra Prusya'da tesisine çalışılan sanayii, memleket dahilindeki emniyet ve asayişini tavsif etmekte" demekte ve "Prusya'nın mali durumunu ve bilhassa hazinenin gelir fazlasını övmektedir." Unat, sefaretnamede askerî durum hakkında verilen ayrıntılı teşkilat, talim ve terbiye bilgilerini, "Osmanlı ricalinin muntazam bir ordunun mana ve lüzumunu artık anlamaya başladıklarını göstermekte" olduğu yönünde yorumlamaktadır. (Unat,

³² Bu reform girişimleri içinde en dikkate değer olanı 'Staatstrat-Devlet Şura'sı kurumudur. Danışma makamı olan bu kurum kanunların hazırlanmasında rehberlik görevi üstlenmiştir. (Abadan, 1959: s. 39-40 ve 42-43)

³³ Ahmet Azmi Efendi (ölm. 1821), Babinger'in verdiği bilgilere göre yukarıda yer verilen Ahmet Resmi Efendi'nin yeğenidir: "1763 yılında onunla birlikte Berlin'e gitmiş ve 12 Kasım 1790'da son saltanat değişiminde vukubulan tebriklerine cevap vermek bahanesiyle hakikatte Rusya'ya karşı bazı anlaşmalar yapmak üzere olağanüstü elçi olarak II. Friedrich Wilhelm'in sarayına gönderilmiştir." (Babinger, 1982: 358)

1992: 151–152)³⁴ A. Azmi Efendi 18. yüzyılın sonlarındaki sefaretnamesinin sonuç bölümünde seyahat ve gözlemlerinin genel bir değerlendirmesi ve önerileri olarak şu görüşlere odaklanmaktadır: (Unat, 1992: 153)

- 1) Osmanlı memleketinde zulmün ve haraplığın sebebi olan rüşvet tamamen kaldırılmalı,
- 2) Teşkilatı tenkih ederek (ayıklayarak) iş başına ehillerini geçirmeli,
- 3) Her memurun geçimine uygun bir maaş temin edilmeli,
- 4) Memurlar devlet nizam ve usullerini bozan bir suçları olmadıkça işlerinden çıkarılmamalı,
- 5) Ehil olmayanların layık bulunmadıkları yerlere geçmelerine imkân verilmemeli,
- 6) Büyükleri taklide yeltenen aşağı tabaka terbiye edilmeli,
- 7) Askeri taifesinin, bilhassa topçuların ve denizcilerin iyi yetiştirilmiş olarak, yaz kış her ihtimale hazır bir halde bulunmaları temin edildiği takdirde, Osmanlı devletinin müttefiklerinin kuvvet ve gayreti ve muhaliflerinin hezimetini artacak ve düşmanlarına galip gelmesi mümkün olabilecektir.

‘*Nemçe Sefaretnamesi*’ ise Ebubekir Ratip Efendi’nin³⁵ Viyana elçiliği sırasında yazılmıştır. Tarihi 1791–92’dir. Sefaretname layiha biçiminde yazılmıştır. Burada ele alınacak olan, elçinin İstanbul’a dönüşünde padişaha sunduğu büyük layihadır. Unat, bu layiha için, “*Osmanlı Devleti tarihinde Avrupa’nın askeri, idari ve mali teşkilatı hakkında mahallinde yapılmış esaslı ve en mufassal (ayrıntılı) ilk tetkiktir*” demektedir. Layihanın bir başka açıdan önemi, III. Selim’in yapmayı düşündüğü ıslahatlar için hazırlık yapmak üzere Avrupa’daki durumu görmek istemesinin ardından yazılmış olmasıdır.³⁶ Yerinde yapılan incelemelerle Avusturya’nın askerî ve mülki teşkilatı ile diğer Avrupa devletleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek istenmiş olması sefaretnamenin yazılma nedenidir.³⁷

³⁴ Sefaretname’nin Tarih-i Cevdet’ten çevirisi bulunmaktadır (Tuncer, 1997: 95–104)

³⁵ E. Ratip Efendi (ölm. Rodos, 1799) 1792 yılında aradaki mevcut karşılıklı barışı teyit eden bir hatt-ı hümayunu götürmek ve III. Selim’in cülusunu bildirmek üzere Viyana’ya gitmiştir. (Babinger, 1982: 359)

³⁶ Karal, III. Selim’in “*yakinlarından, Ratip Efendi’yi Batı kurumlarını görüp incelemek üzere Avusturya’ya gizli memuriyet ile gönderdi*” demektedir. E. Ratip Efendi dönüşünde 500 sayfalık risale ile gelmiştir. (Karal, 1964: 586) Mardin, Batı kurumlarından kastedilenin, ‘*iktisadi kurumlar*’ olduğunu ileri sürmektedir. (Mardin, 1962: 6)

³⁷ Ratip Efendi, elçiliği sırasında 6 adet tahrir kaleme almıştır. Bunların ikisinde Avusturya ordusu ve teşkilatı üzerindeki incelemelerine yer vermektedir. (Unat, 1992: 154–158) Yabancıların Osmanlı hizmetine

Karal'ın, “*Nizam-ı Cedit ıslahatında (ki geniş ölçekli ilk batılılaşma hareketidir) başlıca rolü oynamış olan şahsiyet*” (Karal, 1956: 347-348) olduğunu belirttiği E. Ratip Efendi, Osmanlı yönetiminin ve askerî idarenin 2. Viyana Kuşatması sonrasındaki durumunu ele alırken bunların ‘*çığırından çıktığını*’ söylemektedir. Ona göre padişahlar zevk ve sefaya dalmışlar ve yalnız kendilerini düşünür olmuşlardır. Bu durumda askerî idarenin bozulması ve devletin uçuruma sürüklenmesi kaçınılmazdır. (Unat, 1992: 159)³⁸

Nemçe Sefaretnamesinde askerlik dışında yer alan konu başlıklarından bazıları şunlardır: halkın refahı ve kentlerin düzeni, köylerin kurulması, komserler, Viyana’daki mahkemeler konusu, espetalyalar (hastaneler), fakirler ve hazine (madenler, civa, tuz, enfiye ve gümrük, vergiler, ticaret, posta hizmetleri, bankalar, kıymetli evrak ve lotarya (piyango). (Bilim, 1990)³⁹ Bu sefaretnamenin halkın refahı ve kentlerin düzeni bölümünde ise taşra yönetiminin teşkilatlanması anlamında konumuz açısından önemli bilgiler de yer almaktadır: (Bilim, 1990: 275)

Her eyalette birkaç kadılık vardır ki ona ‘Krimanat’ ve de ‘Sinyoriye’ derler. Her kazada iki kalem vardır, bunlardan birisi emlak ve arazi konusuyla ilgilidir ki, ‘Gürziricpon’ derler. Bu üç kısımdır: Çol, kriminal ve politika. Bunlardan ilk ikisi gümrük ve hukuk konularına aittir. Üçüncüsü ise, yasaları, buyrukları uygulamakla görevlidir. Köylerde ise bu işleri malikâne sahipleri yaparlar. Kazalardaki ikinci kalem ise ‘Mayestrano’ derler ki, buraya ait olan asayiş işlerini zabitler yürütürler.

Taşra yönetiminin diğer ayrıntıları da bu bölümde bulunmaktadır. Sözelimi, kasabanın imarından sorumlu olanların, her sanatın ileri gelenlerinin oluşturduğu bir kalem, çol, kriminal ve politika işlerini yürüten sınıflardan olduğu, bir köy ele geçirildiğinde ya da ilk kurulduğunda, buranın nasıl yönetileceği, ne kadar vergi alınacağı gibi konuların bir deftere yazıldığı, Kaptan Envari Çerkulu adı verilen bir subayın, her senyoriyede, devletin gönderdiği yazı ve emirleri, alınacak vergi miktarını halka bildirmekle yükümlü olduğu,

alınması ve İkamet Elçilikleri’ne önem verilmesi de Ratip Efendi’nin Reisülküttaplığı dönemine rastlar. (Bilim, 1990: 263)

³⁸ Sefaretnamenin ilk kısmı 404 sayfadır ve Avusturya’nın askerî bilgileri üzerine bilgiler içermektedir. İkinci kısmı ise 96 sayfa olup, siyasi ve idari kurumlara dairdir. (Karal, 1956: 351)

³⁹ Bu konuda sefaretnamenin ıslahatlara hazırlık olduğu yönündeki Tanpınar vurgusu için bkz. *E. Ratip Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi* (1999) Ayrıca bkz. Akdeniz (1948: 9, 21, 26, 28, 32 ve 34)

bunları ilgili defterlere yazıp, uygulanmasında görev üstlendiği ve malikâne sahiplerine karşı köylülerin haklarını koruduğu da bu bölümden öğrenebilmektedir. (Bilim, 1990: 275-276) Sefaretname'deki taşra ya da eyalet yönetimi hakkında aktarılan bilgiler oldukça doyurucudur. Yönetimin yapı ve işleyişine dair şematik bir açılıma ulaşmanın ana hatları da bulunmaktadır. Sözgelimi, her eyalette Fransızca 'governör' adı verilen bir vali bulunmaktadır. Valilerin 'konsilyer' adı verilen 6-10 kadar yardımcısı vardır. Özel kalem ve bürolarda çalışan 5-10 kadar kâtip de valilik personelinin oluşturmaktadır. Valilerin merkezden gönderilen yazı ve emirleri takip etmeleri ve vaziyet hakkında Çerkulu'na bir durum raporu vermeleri gerekmektedir. (Bilim, 1990: 276) Halkın hak arama konusunda izleyeceği yol ise, hiyerarşik sırayla en üst yetkiliye kadar başvurma şeklindedir. Bundan sonuç alınmadığında kralın huzuruna kadar da çıkılabilmektedir. Valiler prenslerden ya da soylu sınıftan seçilmekte ve halka dürüst ve eşit davranmayla yükümlü kılınmaktadır. (Bilim, 1990: 277)

E. Ratip Efendi, bu konuda son olarak, mülki teşkilatın askerî düzeni hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre, "*her köy, kasaba ve vilayette 'Oberşatr, Mayor, Oberlaydınant' adı verilen komutanların yönetiminde 'Miliçya' adı verilen askeri birlikler*" bulunmaktadır. Bu birlikler ancak eşkıyalık ve isyanlar gibi hareketlerin bastırılmasında kullanılmakta, diğer zamanlarda ise 'Poliçya' subayları devlet işlerini yürütmektedirler. (Bilim, 1990: 277) Bu ayrıntılı raporla, Karal'ın, Ratip Efendi için söylediği "*garbin fikir hareketlerinin maddi terakkilerinin hakiki mahiyetine ve garp devletlerinin müesseselerine nüfuz edebilmiş ilk Türk*" (Karal, 1956: 355) nitelemesinin gerçekten de ne kadar yerinde olduğu görülebilmektedir.

Sayar da, Ratip Efendi'nin sefaretnamesiyle modern iktisat düşüncesinin Osmanlıya sızdığı düşüncesindedir. (Sayar, 1986: 174) Gerçekten de 1760'larda başlayan ilk esaslı devlet muhasebesi reformu ile Marie Thérèse zamanında Avusturya, devlet kontrolünün reorganizasyonunu gerçekleştirmiştir. Kont Zinzendorf'un başkanlığı altında bir meclis biçiminde yürütülen çalışmalar sonucunda Viyana Hukuk Okulu'nda bir 'Devlet Muhasebesi' dersi ihdas edilmiş ve 'Méthode Caméral' adı verilen yeni bir muhasebe yöntemi geliştirilmiştir. Sistem ilk kez 1768'de uygulamaya konulmuştur. Bu yöntemi imparatorluk muhasebe sefi Püechenberg bulmuştur. Hedefi, 'tahmin ve icra edilen bütçe varidat ve masraflarını özel sütunlarda tesbit ve irae etmek' olan bu yöntem, sonraları Almanya ve bütün merkezi Avrupa'ya yayılmıştır. Eski Kameral Muhasebe de denilen ilk uygulamalarda esas defterin kasa defteri olduğu ve tarih sırasıyla

işlemlerin kaydedildiği bilinmektedir. Ancak bu sistem görece basit, az memur ve az masrafla uygulanması ve hesap sonuçlarını hızlıca verebilmesine karşın kontrolünün zor ve tahakkuk eden gelir ve giderleri göstermemesi nedeniyle yerini Püechberg'in bulduğu 'Yeni Kameral Muhasebe' sistemine bırakmıştır. Yeni sistem, varidat ve masraf müfredat defterlerinin işlenmesini veznedardan gayri bir memura, muhasebe vermekle kasa defterinin kontrolünü sağlamak ve varidat ve masraf müfredat defterlerinde tahakkukatın kaydına özel sütunlar açmak yoluyla tahakkukat kayıtlarının tesisini de mümkün hale getirmektedir. Önceki sistemin boşluklarını dolduran bu sistemle birlikte, muhasebede biri kasa, diğer muhasebe servisi olmak üzere iki servis kurulmuş ve kasa servisi, yani veznedar, kasa defterlerini, muhasebe servisi ise varidat ve masraf müfredat defterlerini tutmakla yükümlü kılınmıştır. (Akdeniz, 1948: 9, 21, 26, 28, 32 ve 34)

Muhasebe sisteminden etkilenme sonraki asra kalsa da Ratip Efendi'nin İstanbul'a dönmesinin ardından bazı idari değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Vezirler kanun namesi önemli bir değişikliktir. Bu düzenlemeyle vezirler disipline edilmek istenmiştir. Halkın şikâyetlerini önleme ve refahı artırmaya yönelik bazı çalışmalar da yapılmıştır.⁴⁰ (Akdeniz, 1948: 353)

Son olarak Abdürrezzak Bahir Efendi'nin bir aylık Paris Büyükelçiliği Maslahatgüzarlığı yaptığı sırada kaleme aldığı 1845 tarihli Risale (Sefaretname)'sinden bahsedilebilir. 142 sayfalık yazıda, üzerinde durulan konular arasında, ekonomik meseleler (ziraat, ticaret, endüstri, borsa işlemleri, başta şimendifer olmak üzere diğer ulaştırma araçları, inşaat şirketleri), kültür işleri, parlamento hayatı, sosyal yardım kurumları sayılabilir. (Unat, 1992: 216–217) Bu dönemde Osmanlı yönetiminin yeni teknikler üzerinde odaklandığı görülmektedir. Ayrıca parlamento gibi yeni siyasal düzenler de ilgi alanına girmeye başlamıştır. Sefaretnamede yer alan bilgiler, anayasalı düzenin ve meşrutiyet rejiminin ilk ipuçları olarak değerlendirilebilir.

DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak kamu yönetimi ile doğrudan ilgisi kurulabilmiş olan sefaretnamelerin tamamının tam ve ayrıntılı olarak ekonomik, siyasi ve idari bilgiler içerdiği söylenemez. En azından Unat çalışmasından yola çıkarak bu sonuca ulaşmak güçtür. Bunda Unat çalışmasının genel bir çerçeve sunma çabasında olması ve bu nedenle özet ve genel bilgiler vermesi önemli etkindir. Yine de Ahmet Azmi

⁴⁰ Türköne, Ratip Efendi'nin Avusturya'nın 'kameralizm'inden 'politika fenni' kavramını da 'keşfettiği'ni ifade etmektedir. (Türköne, 1998: 106)

Efendi ile Ebubekir Ratip Efendi'nin yazdığı sefaretnamelerin içeriği ve etkisi itibariyle özel önemlerinin varlığı açıktır.

Burada daha ayrıntılı üzerinde durulan sefaretnameler dışında kalanların da kuşkusuz devlet yönetimi ve dönüşümü açısından önemleri bulunmaktadır. Ancak daha çok Osmanlı-Rus ilişkilerine ve bu çerçevede ortaya çıkan uluslararası ilişkiler üzerine bilgiler içeren Rus sefaretnamelerinde olduğu gibi bazılarında, doğrudan kamu yönetimi disiplini açısından bilgiler bulmak da güç gözükmemektedir.

Altı sefaretnamenin ülkelere göre dağılımı 1 İran, 3 Avusturya, 1 Prusya ve 1 Fransa'dır. Doğu'dan başlayan raporlar Batı ile son bulmaktadır. İran dışarıda tutulduğunda tüm diğer sefaretnamelerin Kıta Avrupası ülkelerine dönük hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Sefaretnameler bir yönüyle başka ülke deneyimlerinden yararlanma araçları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yön karşılaştırmalı ülke incelemeleri kapsamında ilgili ülkenin yönetim bilgisinin aktarıldığı bir mekanizmanın varlığını göstermesi açısından da ilgi çekicidir. Ancak hiç değilse modernleşme fikri içinde önemli roller üstlendikleri açıktır. (Akyıldız, 1993: 292)

Batı ile ilişki kurulan ülkelerden Avusturya'nın önemi açıkça ortadadır.⁴¹ Prusya ile birlikte düşünüldüğünde, bu sisteme yönelik dört farklı araştırmanın yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Neumark'ın 'Alman merkantilizmi' adını verdiği 'kameral' yönetim anlayışının bu ülkelerde hâkim olduğu hatırlandığında ve buna Fransa ve fizyokrasi de eklenince kendi dışındaki ekonomi-politik gelişmelerin Osmanlı yönetimi tarafından yakından gözlemlendiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda kameralizmin yönetim bilgisi ve devlet örgütlenmesine dair gelişmelerin özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın ilgi alanına girdiği düşünülebilir. Mardin'in saptamaları da bu yargıyı destekler niteliktedir.⁴²

⁴¹ Avusturya'nın Tanzimat sürecinde de etkili olduğu vurgulanmaktadır. Ortaylı'ya göre, "*Tanzimat döneminin idari reformlarıyla kanuni, düzgün işleyen, refahı ve bayındırlığı getirecek bir idari yapı ve atmosfer*" oluşturulması hedefi öne çıkmış durumdadır. Hedefe ulaşabilmek için örnek olarak alınan '*Britanya parlamentarizmi*' ya da '*Fransız Cumhuriyetçiliği*' değildir, "*Metternich Avusturyası gibi otoriter ve başarılı görünen bir idare*" bu dönemin arzuladığı bir idari yapıdır. Ortaylı ayrıca bu dönemin bürokratları olarak gördüğü A.Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'yı da '*Metternich tarzı bir yönetim ve hukuk anlayışına sahip*' kişiler olarak değerlendirmektedir. (Ortaylı, 1990: 66-68)

⁴² Mardin'e göre, toplumun dizginlerini ve bu arada vergi kaynaklarını- nasıl tekrar devletin kontrolüne girebileceğini anlatan bir kuram, pek tabii ki Osmanlı devlet adamları için aradıklarına yanıttır. (Mardin, 1992: 83-84)

Batı siyasal düşüncesinin Osmanlı İmparatorluğu'na girişi... Batı'da fizyokratlar olarak bilinen bir kamu idaresi kuramcılarının uzantısı sayılan 'kameralizm' yoluyla(dır)... Kameralizm, Batı'da 'aydın despotizmi' adı verilen siyasal görüşün siyasal teorisini oluşturuyordu. Aydın despotizmi ise Avusturya İmparatoru II. Joseph ve Prusya Kralı Büyük Friedrich gibi merkezîyetçi devlet kurucularının o zamanlar için kotarılmış 'gelişme' politikasıydı... Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan bir devlettir. Devletin bu açıdan görevi teb'aya eğitim ve ticareti kolaylaştırmak, onları koruyarak birer 'üretici' haline getirmek ve bu yolla elde edilen vergilerden yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi ve genel olarak devlet kurumlarını güçlendirmektir. Avrupa'ya düzenli bir şekilde giden ilk Osmanlı diplomatları (1795) devlet sistemlerini incelemeye başladıklarında, Kıt'a Avrupası'nda böyle bir sistemle karşılaşmışlardır.

Burada Avusturya ve Fransa'nın tarihi özellikleri de önem kazanmaktadır. Avusturya dönem itibarıyla Rusya ile birlikte Osmanlı'nın savaş meydanlarındaki en önemli rakibidir. Viyana kuşatmaları sonrası güç dengesi giderek Osmanlı aleyhine gelişmiştir. Osmanlı'nın rakip konumda bulunan bir devleti yakından tanımak istemesi burada olağan karşılanmalıdır. Fransa ise 16. yüzyıldan itibaren kapitülasyonlar da dahil olmak üzere Osmanlı'nın yakın ilişkiler kurduğu bir ülkedir. 19. yüzyılda özellikle Fransa'nın etkisi büyük olmuştur.

Bu nedenle özellikle Ratib Efendi'nin Sefaretnamesi'nin önemi ortaya çıkmaktadır. Nizam-ı Cedit ıslahatı için gerekli program hazırlanması sırasında bu sefaretname bir kaynak vazifesi görmüştür. Sefaretnamenin önemi oldukça geniş kamu yönetimi bilgileri içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Buna Sefaretnamenin Osmanlı yönetimindeki etkisi de eklenmelidir. Ancak bu etkinin varlığı kamu yönetimi-idare reformlarında 'Fransız etkisi' yerleşik inancının sorgulanmasını da gerektirmektedir. Çünkü ilk kapsamlı etkilerin Avusturya kökenli olduğunu Nemçe Sefaretnamesi açıkça kanıtlamaktadır. (Karal, 1956: 355) Ancak bundan sonraki dönem için Fransa kaynaklı idari etkilerin varlığı kabul edilebilir. Burada 'mutlak devlet' uygulamaları nedeniyle Fransa'nın öncü ve etkili olduğu ve dolayısıyla Prusya ve Avusturya'nın da Fransa'dan etkilenmiş olduklarını hatırd tutmak gerekir. Öte yandan etkilenilen ya da örnek alınan ülkeler konusu üzerinde oldukça düşünüldüğü de anlaşılmaktadır.⁴³

⁴³ Nitekim Yalçındağ, Fransa ve Prusya (Yalçındağ, 1970: 53), Seignobos, İngiltere (Seignobos, h.1325: 382), Küçük, Mısır (Küçük, 1985: 255), Ortaylı, Avusturya (Ortaylı,1985: 233-34) ve Karal, Prusya (Karal, 1964:

Kimi yazarlara göre Fransa, kimine göre Fransa ve Prusya, kimisine göre İngiltere, Mısır, Avusturya ve Prusya reformlar için örnek olarak alınmıştır. Bütün bu görüşlerin hepsinde şüphesiz ki gerçek payı vardır. Reformlara ihtiyaç hissettirmede İngiltere ve Fransa'nın rolü büyük olmuştur. Buraları gezip idari ve mali yapılarının tesirinde kalan devlet adamları, devlet yapısında bazı değişiklikler yapılmasına kanaat getirmişler, ancak, ülkelerinin gerçeklerini de unutmayarak zihniyet ve hakimiyet anlayışı olarak kendi bünyelerine daha yakın buldukları Avusturya modelini tercih etmişlerdi.

Bu konudaki karmaşa aynı padişah döneminde bile farklı ülkeleri kollayan devlet adamların bulunmasından da kaynaklanmaktadır. Sözelimi Abdülmecid devrinde; *İngiliz siyasetinin başlıca taraftarı Mustafa Reşit Paşa'dır. Fransız siyasetine taraftar olanlar da Ali, Fuat, Kıbrıslı Mehmet ve serasker Rıza paşalardır.*" Bu dönemdeki sadrazam ya da üst bürokratlara bakıldığında genel bir çıkarsama da yapılabilir. Karal'a göre, genellikle yoksul ailelerden gelen, azimli, Fransızca bilen genç bürokratlar şanslarının da yardımıyla genç yaşta sadrazam olmuşlardır. Bu yöneticiler İngiliz ya da Fransız yanlısı olarak anılmakla birlikte daha büyük oranda 'batıcı'dırlar. (Karal, 2000: 108–114)

Ek 1: Tablo 1: Osmanlı Sefaretnameleri

S.No	Tarihi	Sefaretname Adı	Elçi
1	1655	Viyana Sefaretnamesi	Kara Mehmet Paşa
2	1688– 1692	Mükâleme Takriri	Zülfikar Paşa
3	1719	Viyana Sefaretnamesi	İbrahim Paşa
4	1720– 1721	Fransa Sefaretnamesi	Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi
5	1721	İran Sefaretnamesi	Ahmet Dürri Efendi
6	1722–23	Rusya (Moskova) Sefaretnamesi	Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa
7	1730	Sefaretname - İstilah-ı Nemçe	Mustafa Efendi
8	1730	Lehistan Sefaretnamesi	Mehmet Efendi
9	1732– 1733	Mehmet Sait Efendi Takriri	Mehmet Sait Efendi
10	1740– 1742	Rusya Sefaretnamesi	Mehmet Emin (Emnî) Paşa

596) üzerinde durmaktadır. Sonraki dönemlerin reformları üzerinde Canning, Palmerston, Stratford ve Metternich'in etkileri için de bkz. (Akyıldız, 1993: 292–293 ve 294–306)

11	1744– 1749	Hindistan Seyahatnamesi	Salim Efendi
12	1747	İran Sefaretnamesi	Mustafa Nazif Efendi
13	1747	İran Sefaretnamesi	Hacı Ahmet Paşa, Sivas Valisi
14	1748	Nemçe Sefaretnamesi	Hattı Mustafa Efendi
15	1755	Lehistan Sefaretnamesi	Ali Ağa
16	1755	Rusya Sefaretnamesi	Derviş Mehmet Efendi
17	1757– 1758	Viyana Sefaretnamesi	Ahmet Resmi Efendi
18	1757– 1758	Lehistan Sefaretnamesi	Mehmet Ağa
19	1757– 1758	Rusya Sefaretnamesi	Şehdi Osman Efendi
20	1764– 1765	Prusya Sefaretnamesi	Ahmet Resmi Efendi.
21	1771– 1775	Sefaretname-i Necati	Silahdar İbrahim Paşa
22	1775– 1776	Sefaretname-i Abdülkerim Paşa	Abdülkerim Paşa
23	1776	Kaside-i Tannane (İran Sefaretnamesi)	Sünbülzade Vehbi Efendi
24	1785– 1786	Fas Sefaret Takriri	Seyyit İsmail Efendi
25	1787– 1791	Buhara Sefaretnamesi	Alemdar Mehmet Ağa
26	1787– 1788	İspanya Sefaretnamesi	Vasıf Efendi
27	1787	Fas Sefaretnamesi	Ahmet Azmi Efendi
28	1790– 1792	Prusya Sefaretnamesi	Ahmet Azmi Efendi
29	1791– 1792	Nemçe Sefaretnamesi	Ebubekir Ratip Efendi
30	1793– 1794	Rusya Sefaretnamesi	Mustafa Rasih Paşa
31	1793– 1796	Havadisname-i İngiltere	Yusuf Agâh Efendi
32	1793– 1796	Journal Du Voyage De Mahmoud Raif Efendi En Engleterre-Ecrit Par Luy Meme	Mehmet Raif Efendi
33	1797	Fransa Sefaretnamesi	

34	1802	Fransa Sefaretnamesi ⁴⁴	
35	1808– 1811	Fransa Sefaretnamesi	Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi
36	1806	Fransa Sefaretnamesi	Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi
37	1807	İran Sefaretnamesi	Seyyid Mehmed Refi' Efendi
38		Musavver İran Sefaretnamesi	Yasincizade Seyyid Abdülvahhab Efendi
39	1812	Takrirler (Londra Sefaretnamesi)	Mehmed Namık Paşa
40	1838	Avrupa Risalesi	Seyyid Mustafa Sami Efendi (Paşa)
41	1838	İtalya Seyahatnamesi	Mehmet Sadık Rıfat Paşa
42	1845	Risale (Sefaretname)	Abdürrezzak Bahir Efendi

Kaynak: (Unat, 1992)

Kaynakça

Abadan, Nermin (1959), *Bürokrasi*, AÜSBF yayınları, Ajanstürk Matbaası, Ankara.

Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri (1980), sad. Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Akdeniz, Gıyas (1948), *Devlet Muhasebesi*, İÜİF Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Akyıldız, Ali (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Altuniş-Gürsoy, B. (1997), *Âmedi Galib Efendi Sefaretnamesi*, Aydın Sayılı Özel Sayısı-III'den ayrı bası, AKM, Erdem, Ankara, Ocak, s. 911–941.

Anhegger, Robert (1953), *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları*, Türkiyat Mecmuası, Cilt 10'dan ayrı basım, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul.

Anhegger, Robert ve İnalcık, Halil (2000), *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani*, TTK Yayınları, 2.baskı.

Armaoğlu, Fahir (1999), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, TTK Yayınları, Ankara.

Arrighi, Giovanni (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. R. Boztemur, İmge Kitabevi.

Attar, M. Feridüddin (1988), *Altın Öğütler*, (uyarlı) Nurten Köksal, KTBY, 1.baskı, Ankara.

⁴⁴ Unat, 1802 tarihli Fransa Sefaretnamesi'nin yazarı hakkında bilgi vermemektedir. Bunda bu sefaretnamenin yarım kalmış olmasının payı olabilir. Ancak bu konuda çalışma yapmış olan bir eser, adı geçen sefaretnamenin, Âmedi Galib Efendi tarafından yazılmış olduğunu ileri sürmektedir. (Altuniş-Gürsoy, 1997: 911–913)

Aykaç, B. vd. (2003), “Türkiye’de İdari Reform Hareketlerinin Eleştirel Bir Tahlili”, *GÜİİBF Dergisi*, cilt 2, s.153-179.

Babinger, Franz (1982), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, KTBY, TTK Basımevi, Ankara.

Baykal, Bekir Sıtkı (1988), *Yeni Zamanda Avrupa Tarihi*, Cilt 2, 1.Kitap, TTK Basımevi, 2.baskı, Ankara.

Berkes, Niyazi (1996), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (yay. haz.) Ahmet Kuyas, YKY.

Beydeba (1985), *Kelile ve Dimne*, çev. Ömer Rıza Doğrul, KTBY, Sevinç Matbaası, Ankara.

Beydilli, Kemal (1999), “İslahat” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 19, İstanbul.

Beydilli, Kemal (1985), *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İÜ Yay., İstanbul.

Bilim, Cahit (1990), “Ebubekir Ratıb Efendi, Nemçe Sefaretnamesi”, *Belleten*, Cilt 54, Nisan 1990, Sayı 209’dan ayrışım, TTK Basımevi, Ankara, s.261-295.

Birbenli, Safınaz (1999), “Ahmed Resmi Efendi ve Sefaretnameleri”, *GÜ SBE*, Yayınlanmamış YL Tezi, Ankara.

Burke, Peter (2000), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, TVYY, 2.baskı, İstanbul.

Cezar, Yavuz (1990), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çağdaşlaşma Sürecinde Selim III Dönemi: Nizam-ı Cedid Reformları”, *De La Révolution Française A La Turquie d’Atatürk*, *Actes des Colloques d’Istanbul*, Isis Yayıncılık, İstanbul-Paris, s.57-70.

Davies, Norman (2006), *Avrupa Tarihi*, çev. Burcu Çığman vd., (çev. ed.) M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Dreyfus, Françoise (2007), *Bürokrasinin İcadı*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ebubekir Ratıb Efendi’nin Nemçe Sefaretnamesi, (1999) (haz.) A. Uçman, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ergenç, Özer (1988), “Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, 52/203, s. 667–683.

Ergenç, Özer (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara.

Erünsal, İsmail E. (2002), *Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği ve Sefaretnamesi*, TTK, Ankara.

Fodor, Pal (1999), “15–17. Yüzyıl Osmanlı Hükümdar Aynalarında Devlet ve Toplum, Kriz ve Reform”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, s. 281–302.

Gönlübol, Mehmet (1975), *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, AÜSBF Yayınları, 3.baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.

Güler, Birgül Ayman (2005), “Pal Fodor’dan: 15–17. Yüzyılda Kamu Reformu Yazıları”, *Çalışma Notları*, 15 Şubat, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/>.

Güler, Birgül A., Keskin, Nuray E. (2007,) “Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak”, Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, “Önsöz”, *Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunlar (KAYFOR III)*, (ed.) Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, Nobel Yayın Dağıtım, 1.basım.

Gökyay, Orhan Şaik (1982), *Kâtip Çelebi*, TİBKY, 2.baskı, (t.y.), s. 233–248.

Imber, Colin (2004), *Şeriatın Kanuna*, çev. Murteza Bedir, TVYY, İstanbul, 2004.

İleri, Celal Nuri (2002), *Türk Devrimi*, (sad.) Özer Ozankaya, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.baskı, Ankara.

İnalçık, Halil (2001), “Osmanlı Devleti”, *Türk Dünyası El Kitabı*, c.1, Türk Kültürü Ar. Ens., 3.baskı.

İnalçık, Halil, (2002), “Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet, Toplum, Ekonomi”, *Osmanlı Uygarlığı, Cilt 1*, (ed.) Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Karal, Enver Ziya (1956), “Ebubekir Ratib Efendi'nin “Nizam-ı Cedid” İslahatında Rolü”, *V.Türk Tarih Kongresi* Ankara, 12–17 Nisan 1956, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, s. 347–355.

Karal, Enver Ziya (1964), “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Bellekten*, TTK, 28/112, s. 581–601.

Karal, Enver Ziya (2000), *Osmanlı Tarihi*, Cilt 6, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.

Kennedy, Paul (1996), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev.B. Karanakçı, TİBKY, 6.baskı.

Keykavus (1966), *Kabusname*, çev. M. Ahmet, sad. O.Ş. Gökyay, MEB Yay., 2.baskı, İstanbul.

Küçük, Yalçın (1985), *Aydın Üzerine Tezler 1*, İstanbul 1985.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1991), “Lütfi Paşa Asafnamesi”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan'dan ayırbaşım*, İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

Koçi Bey Risalesi (1939), (yay.) Kemal Aksüt, İstanbul.

Mardin, Şerif (1962), *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838–1918)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi 12, Ankara.

Mardin, Şerif (1992), *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, (der.) M. Türköne, T. Önder, İletişim Yay., 2.baskı.

Menemencioğlu, Ethem (tarihsiz), *Medeniyet Nizamı (Diplomasi Yoliyle)*, Türkiye Basımevi, İstanbul.

Murphey, Rhoads (1986), “Kanun-name-i Sultani li Aziz Efendi (17. Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının İslahat Teklifleri)”, (yay. tanıtma) M. Şakiroğlu, AKDITYK, Atatürk Kültür Merkezi, *Erdem*, Cilt 2, Sayı 5, Mayıs 1986'den ayırbaşım, s. 651–653.

Nizamü'l-Mülk (1999), *Siyaset-name*, (haz.) M.A. Köymen, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.

Ortaylı, İlber (1976), “İlk Osmanlı Parlamento Yapısında Eyalet Meclisinin Etkisi”, *Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu, Türk*

Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans-Türk, Ankara.

Ortaylı, İlber (1985), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *TCTA*, I.

Ortaylı, İlber (1990), “Yerel Yönetim: Devraldığımız Miras”, *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Ankara 23–24 Kasım*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, (yay. haz.) Metropol İmar AŞ, IULA-EMME, s. 63–74.

Özay, İl Han (1980), “16. Yüzyıl ve Sonrası Batı Avrupa Ülkeleri Kamu Yönetimi Tarihine İlişkin Notlar-Çağrışımlar”, *İHİD*, Sayı 2, Ağustos, s. 78–79.

Paris Sefaretnamesi (1999), *Doğu-Batı*, S.8, Ağustos-Ekim, s.173–191.

Sander, Oral (2001), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, c.1, İmge Kitabevi, Ankara.

Sayar, Ahmed Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul.

Suzuki, Tadashi (2000), “Fransa Sefaretnamesi” Müellifi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Hayatına Ait Bazı Noktalar Üzerine”, *XII. Türk Tarihi Kongresi Ayırbaşım*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 1121–1124.

Tanpınar Ahmet Hamdi (1999), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 10.baskı, İst., 2003.

Timur, Taner (1988), *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi Yayınları, 3.baskı.

Tönük, Vecihi (1945), *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1945.

Tuncer, Hadiye ve Tuncer, Hüner (1997) *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

Türköne, M. (1998), “Batılılaştıramadıklarımız”, *Doğu-Batı*, S. 2, Şubat-Nisan, s.103–108.

Uğur, Ahmet (1992), *Osmanlı Siyaset-Nâmeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

Unat, Faik Reşit (1992), *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, (yay.) B. S. Baykal, TTK Yayınları, 3.baskı, Ankara, 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2003), *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, TTK, 8.baskı, Ankara.

Yalçındağ, Selçuk (1970), “Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar”, *AİD*, 3/2, Ankara, s.24–31.